

КОЗАК МАМАЙ

феномен одного образу та спроба прочитання
його культурного «ідентифікаційного» коду

Станіслав Бушак: дослідження
Валерій та Ірена Сахарук: каталог

Видання друге, доповнене 2008

РОДОВІД

ЗВ'ЯЗОК «МАМАЇВ» З ВЕРТЕПНИМИ ВИСТАВАМИ

Відомо кілька давніх варіантів вертепних вистав, записаних в Україні: Сокиринський, Славутинський, Батуринський, Хорольський, Куп'янський та низка закарпатських і західноукраїнських редакцій.

Найбільш відомими і повними є два варіанти вертепних вистав, оприлюднені Г. Галаганом та М. Маркевичем.

Найрозлогіший і, мабуть, найстаріший запис української вертепної вистави здійснено Григорієм Галаганом, відомим в Україні громадським діячем, власником маєтку у Сокиринцях, що неподалік від Прилук, куди ще в 70-х роках XVIII ст. потрапили ноти і текст вертепного дійства⁷⁷.

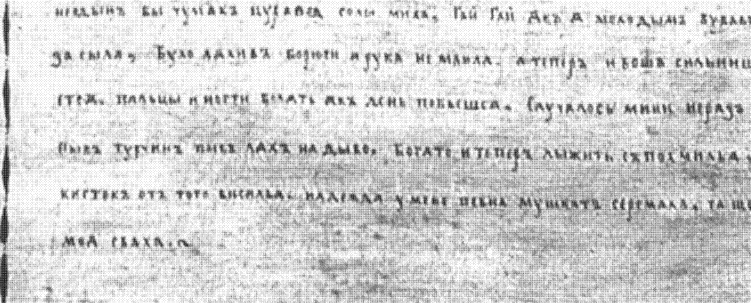
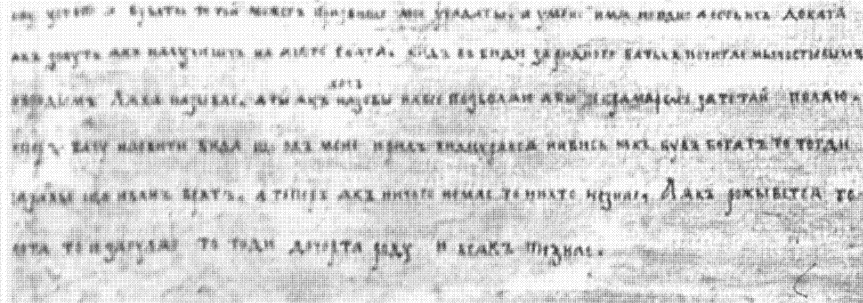
Іншим, також усталеним ще з другої половини XVIII ст. варіантом, є текст, записаний на Чернігівщині (або на Полтавщині) Миколою Маркевичем у 40-х роках XIX ст.⁷⁸

Наведемо фрагменти з цих вертепних вистав, де йдеться про Запорожця, який промовляє до глядачів віршами, близькими до тих, що надписані на деяких народних картинах «Козак Мамай» (стор. 33-34).

Видатний дослідник української старовини М. Петров у статті «Старинный Южно-Русский театр» наводить чимало написів на карти-

77. Галаган Г. П. Вертепная драма и ее сценическая постановка // Киевская старина. 1882, октябрь. — С. 9–38.

78. Маркевич Н. Обычаи, поверья, кухня и напитки малороссиян. // Факс. Перевидання 1840 року. — К.: Добровольное общ-во любителей книги УССР, 1991. — 27–64 с.

Фрагмент вертепно-го дійства, опублікований Григорієм Галаганом*

Появі Запорожця на сцені передує розмова

поміж поляком та його дружиною:

Полька до мужа:

«Пшепрашам пана Яна! Идзь зе мно, бо цебе гайдамака забіє».

Поляк заносчиво відповідає:

«Цо ты, не єдукована кобіто мувиш? Як Бога кохам, єден тшидзести гайдамак забіє».

Тільки що поляк произнес свои хвастливые слова, как раздається за сценой песня запорожца:

Та не буде лучше, Та не буде краще, Як у нас, та на Україні!

Що не має жида, Що немає ляха, Не буде зміни!

Трудно было—бы ожидать от маленького, скромного театра марионеток такой знаменательной и характерной черты. Чрезвычайно уместны звуки этого величавого и глубокого народного напева короткой исторической песни, похожей скорее на всенародный возглас Южной Руси, пронесившийся по ней от края до края всякий раз после того, как народ кровию и страданиям, хоть на время отстаивал от захватчиков запада свою русскую народность и восточное благочестие...

Заслышав звуки песни запорожца, поляки быстро убегают и на сцену является Запорожец. Он гораздо выше всех остальных фигур вертепа, одет в широкие красные шаровары и синюю куртку, обшитую галуном. В

правой руке у него булава, с выбритой головы висит чуприна. Вошедши на сцену, он поворачивается в другую сторону, куда бежал поляк, и произносит следующий, драгоценный по историческим чертам монолог:

На, на! Махнув,

Мов панський хортяга, Або старенний пес!..

Що то за народ

Із їх пресмілий,

Що сам і в огонь не вскочить! —

Хіба його силою впреш!

Хоть дивись на мене,

Та ба не вгадаєш,

Відкіль родом

І як зовуть —

Ні чичирк не знаєш!

Коли трапилось кому

У степах бувати,

То той може прізвище

Моє угадати...

А в мене ім'я не одно,

А єсть їх до ката:

Так зовуть,

Як набіжиш

На якого свата:

Жид, з біди,

За рідного батька почитає,

Милостивим добродієм

Ляхва називає,

А ти, як хоч назови,

На все позволяю,

Аби лиш не назвав крамарем,

За те то поляю.

Тепер, бачу, на світі біда, —

Що мене одцурався рід,

Не бійсь, як був богат,

То казали: Іван—брат;

А тепер, як нічого не маю,

То ніхто й не знає.

А як розживеться голота

Да й загуляє,

Тоді до чорта раду

І всякий пізнає.

Відкіль родом

Я на світі,

Всяк із вас

Може знати приміти.

Жінок в Січі немає,

Всяк теє знає.

Хіба скажеш:

З Рима родом,

Або з пугача

Дід мій плодом?

Но в тім собі милиш (ошибаєшся, обманываешь себя — Г. П. Галаган)

Інаково лівиш (?)

У нас сугаків тільки сліди,

Дикії коні нам сусіди,

Да дніпрове стрем'я, —

Ото наше плем'я!

Правда, як кінь в степній волі,

То так козак не без долі:

Куди хоче, туди скаче,

За козаком ніхто не заплаче, —

Гай, гай! Як я молод бував,

Що то в мене була за сила!

Було, ляхів борючи, і рука не млілі.

А тепер і вош сильніша

Від ляхів здаєцця,

Плечі і нігті болять,

Як день попоб'єшся.

Так то бачу, що уже

Не добра літ наших година:

Скоро цвіте і в'яне,

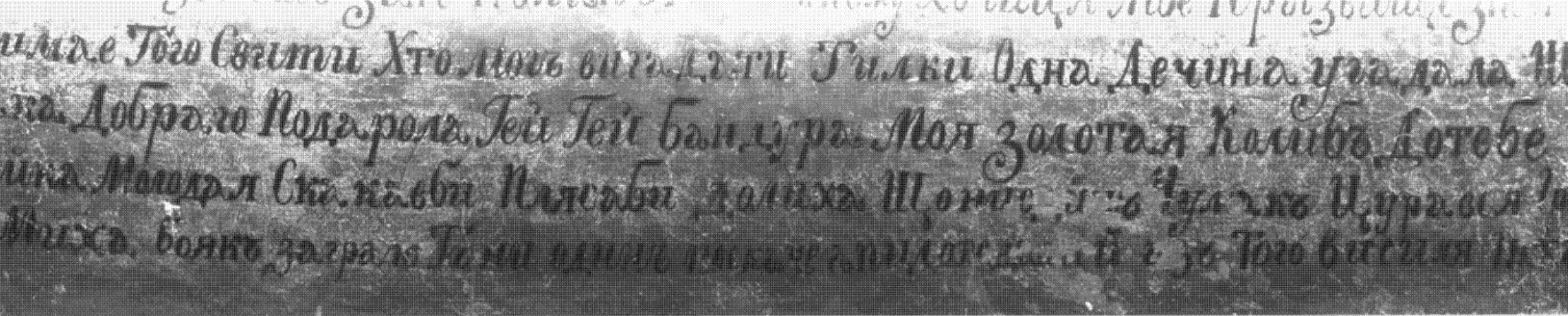
Як у полі билина.

Хоча ж мені і не страшно

На степу вмирати,

Да тільки жаль,

Що нікому буде поховати.

Татарин цурається,
А лях не приступить,
Хіба яка звіряка
За ногу в байраки поцупить,
І, справді, пристарівшись,
На Русь піти мушу,
Бо там одпоминають
Попа мою душу.
Тільки ж мені і нечується
На лаві вмирати,
Бо ще ж мене тягне охота
З ляхами гуляти.
А хай міні що—небудь
Прикинуть для смерти,
То ще жиду, або ляху,
Мушу носа втерти.
Хоч уже мало ізледащів,
Однак чують плечі:
Здається поборовся б
Іще з ляхом гречі,
Іще б прогнав шоронку
За Віслу хоч трохи —
Гинули б ляхи
Як от жару блохи!
Трохи ляхва угадала,
Що лошака даровала.
Случалось міні і не раз
В степу варить пиво:
Пив турчин,
Пив татарин,
Пив і лях на диво;
Багацько лежить
І тепер з похмілля
Мертвих голов і кісток
Од того весілля.
Надія в мене певна —
Мушкет сіромаха,
Да ще не заржавіла
І шабля моя сваха.
Хоча вона і не раз
Паюхою вмилаься,

Таки й тепер
Як би розізлилась,
То не один католик
Лобом двинним (?) стане,
Коли ж втікати схватиться,
То на спису застряне.
Да як і лук натягну,
Брязну тетивою,
То мусить с поля втікати
Хан Кримський з Ордою.
Гей, нуте—ж ви, степи,
Горіть пожарами!
Бо вже час кожухи мінять
На жупани з ляхами.
Де ярмарок добрий, —
Удача покаже,
Да в бариші жид з ляхом
Не один поляже.
Пек їм! як наможуться,
То мусиш уступити
За шкатулку червоних
Золотом литих
Кожух шкарупинний.
Скинем їм до ката,
Аби як одцураться
Упрямого свата,
Да вже біжим до Січі
Могоричу пити!
Цур їм! бодай їх!
Як привикли ляхи
Нас дурити...
Козак Іван Виногура, —
У єго добра натура, —
В Польщі ляхів оббирає,
А в корчмі пропиває.
В степах бобри та лисиці,
А в шинку дівки да молодіці,
Козак, душа правдивая,
Сорочки немає;
Коли не п'є, так воши б'є,
Таки не гуляє.

Гей, бандуро моя золотая!
Коли—б до тебе жінка молодая,
Скакала—б і плясала—б до лиха,
Що не один би чумак,
Одцурався б солі й міха,
Бо як заграю,
То не один поскаче,
А, підождавшись, од того весілля
Та ще й заплаче»

Фрагмент вертепного дійства, записаного і
опублікованого Миколою Маркевичем **

«ЯВЛЕНИЕ ДЕСЯТОЕ. ЗАПОРОЖЕЦЪ.
Входитъ въ красныхъ шараварахъ, въ пол-
ной одеждъ, съ люлькою и съ булавою, за
спиной бандура.
ЗАПОРОЖЕЦ, къ зрителям.
Гай, гай, панове! що то якъ я молодъ бувъ!
То—то у мене була сила:
. . . бьючы и рука не мліла.
А тепер від . . . и блоха сильнѣшъ здається,—
Плечи й руки болять, уже сила рвется!
Ой ви літа, літа, поганая справа,
В морду хотъ зацупишь, вже на та розправа.
Ой бандура моя золотая,
Коли б до тебе шинкарка молодая.
Танцював би з єю до смаку, до смѣха,
Одцурався—бъ з єю навѣки од лиха.
Бо, бачъ як заграю, не один поскаче.
Да къ тому весілю може хто й заплаче!..
Я козак, горілку пью, люльку я вживаю,
Є шинкарка в мене, а жінки не маю.
А вас панове, святками поздоровляю».

* Галаган Г. П. Вертепная драма и ее сценическая постановка // Киевская старина. 1882, октябрь. — С. 21–27.

** Маркевич Н. Обычаи, поверья, кухня и напитки малороссіян. // Факс. Перевидання 1840 року. — К.: Добровольное общ-во любителей книги УССР, 1991. — 51 с.

АПСЮСКОЕ ЛЯХОМЪ УАГОВОРАЗЪ ЕИ ЕИ ЛНАДЪРА ОЯ ОЛОТЯ КОАНВЪ ОТЕВЕ
 КЪ АРРАЮ ОНЕОАНИЪ ОСКАТИ ПЛОЖДВШЕ СТОГО ПСЕДЪЯ ВОДИНЪ АПАТИ ОЗАКЪ ДША РАВДИ
 БРАДЕШЪ КЪ ОВОТЪ ИГНИРКЪ ИПОЗНАЕШЪ ОЯКЪ ОУЪ СЕ ОЗВОЛЯЮ ЯКЪ АЗОВЕШЪ РАМАБЕЛ
 Е ЗНАТИ ПЪЛКО ДЪ ОБЪИНА ПЛАДА ОЛОШАКА ЕНЪ ОБРАГО ОДАРОВАЛА АН СЪ КЪ ЮМ
 ЕТСА ЛЕТИ КЪСЪИ КЪ ЕНЪ О ПОВЕСЯ ВОГО АЪ МАОВРА ИШЪ АШЪ ОВНА КОРО
 КОМО СЪДЕ ОУ... ЛЦО АЪ... МЕНШЕ... КА ВЪИНА БС...
 ЕЩЕ МЕНШЕ... МИУАТИ ОБЕДЕ...

нах, які майже дослівно збігаються зі словами Запорожця у вертепних виставах.

Микола Петров, аналізуючи два головні варіанти вертепного дійства, оприлюднені Г. Галаганом та М. Маркевичем, пише: «Во второй части существующие два списка его представляют... некоторые значительные различия. Особенный интерес представляет в списке Г. П. Галагана явление 12-е, в котором выводится на сцену Запорожец с его козацкими песнями и думами, проливающими некоторый свет и на историю самого вертепа. Правда, этот Запорожец выводится и у Маркевича и поет ту же самую песню, но от думы в списке Маркевича остались только бессвязные отрывки, тогда как в списке Г. П. Галагана она сохранилась в целом виде»⁷⁹.

Враховуючи надзвичайну наукову цінність цих записів, дозволю собі розлогу цитату з публікації М. Петрова, доступну нині небагатьом дослідникам «мамаїв»:

«По галагановскому списку вертепа, дума запорожца начинается следующими словами:

“Хоть дивись на мене, та ба не вгадаєш,
Відкіль родом і як зовуть нічичирк не знаєш.
Коли трапилось кому у степах бувати,
То той може прізвище моє вгадати.
А в мене ім'я не одно, а єсть їх до ката, —
Так зовуть, як набіжиш на якого свата:
Жид з біди за рідного батька почитає,
Милостивим добродієм ляхва називає.
А ти як хоч назови, — на все позволяю,
Аби лиш крамарем не назвав, за те-то полаю”.

По словам А. М. Лазаревского, в его собрании древностей есть изображение запорожца, принадлежавшее некогда полковнику Полуботку, казненному Петром I в 1722 году. И под этим изображением подписаны приведенные начальные слова думы запорожца.

Те же слова, с незначительными изменениями помещены на акварельном снимке с другого изображения XVIII в., сделанном г. Де-ла-Флизом с оригинала в 1850-х годах.

Хоть на мене дивишся, та не угадаєш
Як зовуть і відкіль родом, і як прозивають — нічичирк не знаєш.
Коли трапилось кому у степах бувати,
То той может моє прозвище угадати.
Жид з біди за рідного батька почитає,
А ляхва дурно милостивим добродієм називає.
А ти як хочеш, то так мене назови...
Аби лиш не крамаром...

Наконец, в распоряжении редакции “Киевской старины” находится еще подобное изображение безымянного запорожца половины

79. Петров Н. Старинный Южно-Русский театр // Киев. старина. 1882, Том IV, ноябрь-декабрь. — С. 470.

19. Козака з ляхом розговор, поч. XIX ст. (фрагмент)
Градизьськ (нині Градизьк, Глобинський р-н,
Полтавська обл.). Полотно, олія, 67 x 95
Національний художній музей України

XVIII века. Внизу и по сторонам этого изображения выписаны четыре отрывка из вертепной думы запорожца, именно из начала, середины и конца этой думы. Вот этот отрывок:

1. Хоть дивись, то одначе не вгадаєш, –
Відки я родом, правда нічичирк не знаєш.
Називай мене гайдамакою, розбойником, п'яницею...
2. Що то як я був молод, що во мні була за сила!
Як ляхів боров, то і рука не трусила.
А тепер і вош од мене сильніша здаєця.
3. Козак душа справедлива, сорочки не має.
Коли не пье, то воши бье, то таки не гуляє.
Того ляхи, не меньше попи і ченці, набралися жаху.
4. Гей, бандура моя золотая!
Коли б до тебе молодиця молодая!
Скакала б, співала. До сього лиха
Не один би чумак очурався грошей міха.
Бо як заграю, то не один і поскаче,
А подождавше с того веселля, то не один і заплаче.

Таким образом, песня и дума запорожца в 12-м явлении вертепа по происхождению своему относятся к глубокой старине, может быть к началу XVII века или, по крайней мере, к эпохе Богдана Хмельницкого и обе пользовались известностью в XVII веке. Когда они вошли в состав вертепной драмы, неизвестно с точностью, но так как и песня, и дума, в целом виде или в отрывках, помещаются в обох известных списках вертепа, Маркевичевском и Галагановском, то надобно полагать, что они вошли в состав вертепной драмы при установлении основного текста второй части вертепа»⁸⁰.

Вертепні дієства, численні записи яких були зроблені пізніше, засвідчили присутність в них популярного образу козака–запорожця по всій Україні, навіть у закарпатській частині Гуцульщини⁸¹.

Уривки з вертепних вистав досить швидко перейшли у народну пам'ять і, доповнюючись новими елементами, ця напівфольклорна гра поширилася по всій Україні. Її записували ще навіть у 1928 р. та й пізніше. Знаменно, що ще у середині XVIII ст. вихідці з України занесли вертеп аж у Сибір, не говорячи вже про сусідні регіони — Дон, Кубань, Білорусію. Цікаво, що в деяких вертепних виставах поєднується гра людей та ляльок, а то й грають лише самі люди⁸².

Образ козака, занесений з України в Білорусію, увійшов до сюжету багатьох варіантів місцевих вертепних дійств, а також народних драм (їх грали переодягнені актори, часто в масках), записаних на Могилівщині, Вітебщині, Мінщині, Берестейщині. Місцева назва вертепів — «батлейка».

В різновидах білоруської «батлейки» образ козака розробляється в значно спрощенішому, а нерідко і в примітивно–плакатному вигляді,

⁸⁰. Петров Н., вказана праця, С. 438–481.

⁸¹. Волицька І. В. Театральні елементи в традиційній обрядовості українців Карпат кінця XIX – початку XX ст. — К.: Наукова Думка, 1992. — С.140

⁸². Федас Й. Український вертеп (у дослідженнях XIX–XX ст.). — К.: Наукова думка, 1987. — С. 114.

ніж в українських фольклорних театральних дійствах та літературі. Фактично в ньому повністю зникає серйозне, трагіко-епічне начало, його місце натомість заступає майже виключно приземлено-комічне. Це й зрозуміло, адже на місцевому (білоруському) ґрунті, який мав свою самобутню історичну долю, неминуче відбувалися переробки літературних сюжетів тих творів, котрі приходили сюди з інших теренів (у даному випадку — з України).

Незважаючи на те, що образ Козака — героя вертепних дійств та народних вистав — був поширений фактично по всій Білорусі (а також і на Смоленщині), водночас, на цих теренах він абсолютно не знайшов свого втілення в образотворчому мистецтві. Як ми вже зазначали вище, народна картина «Козак Мамай» була і залишається явищем суто українським, не характерним для білоруської та російської культур.

Український дослідник Л. Махновець, коментуючи майже дослівну схожість монологу Запорожця із вертепного дійства з написом на картинах, зазначає: «Вертепний запорожець з бандурою — це сценічний варіант образу напівлегендарного козака Мамаю, портрети якого в Україні XVII — XVIII ст. зустрічалися сотнями. Підпис під цими портретами і є найчастіше скороченням, іноді з деякими відмінностями, вертепного монолога Запорожця... Ймовірно, що вертеп запозичив цей монолог із якогось поширеного підпису до одного з портретів Мамаю»⁸³.

Підтримуючи в цілому цю думку, але й, водночас, дискутуючи з дослідником, можна припустити протилежне, а саме, що до вертепу ці вірші запозичені з народних вуст, тобто з народної поезії. У кожному разі, для нас дуже важливим є той факт, що вірші на картинах та у вертепних виставах точно пов'язані з XVIII ст., а можливо й з більш раннім XVII ст. — тобто з періодом так званого козацького бароко⁸⁴.

Продовжуючи тему літератури XVIII ст., процитую одного з провідних його знавців О. Мишанича: «Поряд з бароко і за його посередництвом в українській літературі продовжували жити традиції Середньовіччя і Відродження. Зароджуються елементи сентименталізму... і просвітительського реалізму. Останньому передують натуралістичні тенденції низового бароко, яке бурхливо розквітло в сатирично-гумористичних і бурлескно-травестійних жанрах, у шкільній та вертепних інтермедіях, у поетичних оповіданнях типу "Отця Негребецького", "Кирика", автобіографічної повісті Іллі Турчановського»⁸⁵.

Зв'язок написів на «мамаях» з низовим бароко не викликає сумнівів, бо вони прямо-таки переповнені сатирико-гумористичними настроями та бурлескно-травестійними елементами. За академічним словником: «Бурлеск — вид комічної народної поезії та драматургії, характерною особливістю якого є спеціальна невідповідність поміж

83. Давній український гумор та сатира. — К.: Держ. вид-во худ. л-ри, 1959. — С. 17.

84. Українська культура. Лекції за редакцією Д. Антоновича. — К.: Либідь, 1993. — С. 248.

85. Українська література XVIII ст. — К.: Наукова думка, 1983. — С. 8.

темою твору та її мовним втіленням», а «Травестія» — різновид гумористичної поезії, близької до пародії»⁸⁶.

Бурлескність більшості «мамаїв» не викликає сумніву, бо мистецький ефект (або ж — естетична особливість) цієї картини якраз і базується на протиставленні живописного образу «Козака Мамає» (вцілому — серйозного, задумливого, а нерідко і смутного) з його словесним жартівливо-сміховим двійником, котрий виникає після прочитання написів на полотні.

На середину та другу половину XVIII ст. припадає розквіт бурлескно-травестійної поезії в українській літературі. В цей період створено величезну кількість віршів-травестій: їх авторами були здебільшого студенти-бурсаки, що мандрували Україною в пошуках роботи. Вони згадуються в літературних джерелах того часу як «школярі», «спудеї», «нищі студенти», «бакаляри», «миркачі», «канцеляристи», «недоуки», «вандровані пахолки», «пиворізи», «мандрівні дяки».

Яскраву, але явно односторонню характеристику цьому феноменові української культури дав у свій час Іван Франко: «Се тип, що витворився при Київській Академії не раніше другої половини XVII в., а в XVIII віці зробився характерним признаком Подніпровської України — елемент кочовий та цинічний, носитель усяких веселих та сороміцьких оповідань та пісень, скорий на вигадки і жарти, захланий на їду, а особливо на випивку. Се були невдачники академії, що осилили початкові науки, але не зуміли довести їх до кінця і добитися якоїсь посади і пішли у світ, хапаючись за що можна, за дяківство, за малярство, опрау книжок, часто голодуючи та ніколи не покидаючи свого гумору. Їм завдячуємо певно, значну частину тих гумористичних віршів про празники християнської церкви»⁸⁷.

Полемізуючи з Франком, сучасний дослідник Юрій Барабаш застерігав від спрощеного сприйняття такого складного явища, як культура мандрівних студентів та дяків-бакалярів. Адже вони були складовою частиною тодішнього освітнього руху, який «органічно об'єднавши дві стихії, книжну і народну, в якісно новий ідейно-естетичний сплав, залишив неповторний і яскравий слід в історії української літератури та мистецтва»⁸⁸.

Свій виразний погляд на це явище подає і видатний культуролог М. Бахтін у статті «Рабле и Гоголь», включеній як додаток до книги «Творчество Франсуа Рабле и народная культура Средневековья»: «Традиції гротескного реалізму в Україні були дуже сильними та живучими. Розсадниками їх були переважно духовні школи, бурси та академії (у Києві був свій "пагорб святої Женев'єви" з аналогічними традиціями). Мандрівні школярі (бурсаки) та нижчі клірики, "мандрівні дяки", розносили усну рекреативну літературу фацецій, анекдотів, дрібних мовних травестій, пародійної граматики тощо по всій Україні. Шкільні рекреації з їхніми специфічними звичаями

86. Словарь русского языка. М., 1981, Т. 1, 4.

87. Франко І. Я. До історії українського вертепу XVIII ст. // Зібрання творів у 50 томах. — К.: Наукова думка, 1982, Т. 36. — С. 170–375.

88. Барабаш Ю. Григорий Сковорода и традиции «мандров» // Вопросы литературы. 1988, № 3. — С. 88–95.

89. Бахтин М. М. Творчество Франсуа Рабле и народная культура Средневековья и Ренессанса. — М.: Худож. лит., 1990. — С. 528.

і правами вольності відіграли на Україні свою суттєву роль в розвитку культури. Традиції гротескного реалізму були ще живучими в українських учбових закладах (не лише духовних) в часи Гоголя і навіть пізніше... Вільний рекреаційний сміх бурсака був споріднений народно-святковому сміхові, що звучав у "Вечорах", і водночас цей український бурсацький сміх був віддаленим київським відголоском західного "Iesus paschalis" (пасхального сміху). Тому елементи народно-святкового українського фольклору та елементи бурсацько-гротескного реалізму так органічно і злагоджено поєднуються у "Вії" і "Тарасі Бульбі", подібно до того, як аналогічні елементи трьома століттями раніше органічно поєднуються в романі Рабле»⁸⁹.

Доповнюючи наведену думку, дозволю собі зауважити, що ці елементи органічно сполучаються також і в «мамаях». Причому, надзвичайно важливим є те, що своє класичне завершення ці картини, як з точки зору їх пластики, так і з боку поетичного супроводу, знайшли в період українського (або ж козацького) бароко, що охопив другу половину XVII та майже все XVIII ст.

Окрім того, що вертеп поширювався по Україні бурсаками-студентами тодішніх духовних шкіл, бурс, колегій та академій, саме вони переважно культивували у своєму середовищі бурлескно-трагедійну поезію. Беручи сюжети з народного середовища, бурсаки обробляли їх у формі наповнених гумором поезій, які після цього знову поверталися у народ, зазнаючи доповнень та видозмін, тобто — нових суттєвих переробок. Одним з кращих творів подібного жанру є анонімне бурлескно-трагедійне віршоване оповідання-поема «Пекельний Марко», записане 1835 р. від 76-річного чорноморського козака Василя Губи. Його героєм є козак-сірома Марко, який, незважаючи на те, що був великим грішником, здобув «спасеніє душі» та визволив з пекла душі багатьох побратимів.

За духом та образною системою твір «Пекельний Марко» перегукується зі згаданими вище вертепними діями та з написаними на «мамаях». Зокрема, Марко п'є горілку, любить дівчат, але при цьому зберігає духовну чистоту і таки змушує повелителя темних сил Люципера відпустити з пекла на волю не лише його самого, а й своїх друзів-козаків.

Поема «Пекельний Марко» показує, якого високого художнього рівня досягла тогочасна сміхова народна культура, хоча не викликає сумніву, що ці два культуротворчі потоки постійно перетиналися один з одним, доповнюючи та збагачуючи себе цим взаємообміном.

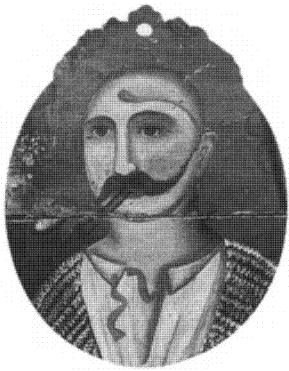
Трапляються згадки про те, що бурсаки, окрім всього іншого, також писали картини та ікони (були «малярами», — за наведеним вище твердженням Івана Франка).

На моє переконання, згаданих думок вистачає, аби утвердитися у висновку, що найважливіше значення для формування образу козака

в українському мистецтві та літературі мали два великі образотворчі потоки української культури: стихія народнопоетичної (і малярської) творчості та сміхова бурлескно–травестійна традиція студентсько–бурсацького середовища доби Козаччини.

Барокові риси присутні на «мамаях» незаперечно, особливо на датованих XVIII століттям; та й навіть на тих, що писалися пізніше, в столітті XIX (бо вони повторювали та копіювали вже знайдені раніше зразки). Вертеп також був породженням української барокової культури, до котрої належить і творчість Митрофана Довгалевського, з яким пов'язують першу появу образу запорожця на українській сцені: адже саме він у XVIII ст. культивував барокові традиції у стінах Києво–Могилянської Академії.

Це безпосередньо стосується образу Козака на народних картинах, який смішить глядачів висловлюваннями–написами, що йдуть від його імені. Але, водночас, він змушує їх замислитися над серйозними (а то й світоглядними) проблемами, що стосуються цих самих глядачів — нащадків козацького роду.

ЗМІСТ	Вступ	8
	З історії дослідження	12
	«Мамаї» в історичних дослідженнях і топонімічних назвах	18
	«Козаки–мамаї» та духовні традиції українського кобзарства	29
	Зв'язок «мамаїв» із вертепними виставами	33
	Композиційні варіації «мамаїв» та деякі історичні паралелі	42
	Зв'язок «мамаїв» з іконописом, козацьким портретом та народним малярством	48
	Про авторство «мамаїв»	57
	Ще раз про написи на «мамаях»	64
	Каталог	121
Повний перлік ілюстрацій	298	

Козак Мамай

Альбом

дизайн

Ілля Павлов, Марія Норазян

автори

Станіслав Бушак: вступна стаття

Валерій та Ірена Сахарук: каталог

переклад англійською мовою

Орися Трач

редактори

Ростислав Забашта

Настя Голтвенко

редактори англомовного тексту

Тимофій Фрізен, Вільям Нолл

керівник проекту

Лідія Лихач

фотографи

Максим Афанасьєв, Сергій Глабчук,

Борис Дверний, Валерій Куделя,

Леонід Куликов, Олег Куцкій,

Ілля Левін, Віктор Луць, Юрій Малієнко,

Сергій Марченко, Володимир Недяк,

Валерій Хлебцевич

кольорокорекція

Олексій Богословський

Підписано до друку: 14.10.08

Формат: 64x104/8. Папір крейдований

Ум. Друк. Арк. 38 Облік.-вид. арк. 40

ВИДАВНИЦТВО РОДОВІД www.rodovid.net

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру видавців

серія ДК № 1230 від 12.02.2003

Друк: 000 «Новий друк»

1, вул. Магнітогорська, Київ, Україна 02660

К 59 **Козак Мамай**: Альбом / К 59 Автор вступної статті: Станіслав Бушак,
Відповідальний за випуск: Валерій Сахарук. – К.: Родовід, 2008. – 304 с.
ISBN 978-966-7845-50-6

Художній альбом «Козак Мамай» -

перша книга кількатомного видавничого проекту. Цей том містить наукову розвідку зі спробою прочитання культурного «ідентифікаційного» коду феномену Козака Мамай, а також каталог «мамаїв» XVII – початку XX ст. із музейних та приватних збірок (понад 95 творів). Альбом виданий українською і англійською мовами.

Для мистецтвознавців, а також шанувальників української культури.

УДК 75.041.2 (084.12)

ББК 85.16